

Obraz II. světové války v české próze

Seminární práce

Obsah

Úvod	3
Tvorba let 1945 - 1948	3
Tvorba let 1948 - 1958	4
Tvorba let 1958 - 1969	5
Tvorba normalizačních let	7
Závěr	7
Použité prameny	8

Úvod

Téma druhé světové války se v české literatuře objevuje poměrně často. Díla s touto tematikou nalézáme v několika odlišných obdobích vývoje české literatury, přičemž pro každé z nich je typický jiný přístup k pojetí reality války a jinak chápaná úloha hlavních postav. Autoři se dále liší nejen mírou autenticity popisovaných prožitků, ale i ochotou vyhovět dobovým kritériím tvorby.

V naší práci vycházíme z periodizace použité v díle kolektivu autorů pod vedením Pavla Janouška *Dějiny české literatury 1945 - 1989*. Nejde samozřejmě o jediné možné časové členění, naší tematice však téměř ideálně vyhovuje.

V první části naší práce se zaměříme na tvorbu bezprostředně následující po válce, druhá část bude věnována období let 1948 - 1958. Rok 1958 je rokem vydání *Škvoreckého Zbabělců*, což pro nás představuje významný mezník, zahajující další odlišné období let 1958 - 1969. Posledním obdobím je postupné doznívání válečné tematiky za husákovské normalizace.

Tvorba let 1945 - 1948

Bezprostřední reakcí na prožitek války byla potřeba spisovatelů vydat autentické svědectví o národním utrpení, o prostředí věznic a koncentračních táborů. Tento požadavek nejlépe splňovala dokumentární a svědecká literatura, označovaná také jako "vězeňská literatura". Jen za první dva roky po osvobození vyšlo zhruba osmdesát takových titulů (Janoušek a kol., 2007a, s. 219).

Literaturu tohoto typu charakterizuje snaha o maximální popisnost. Ota Kraus a Erich Schön v knize *Továrna na smrt* popsali realitu osvětimského koncentračního tábora, František Bláha v titulu *Medicína na scestí* připomněl zneužívání vězňů k pseudolékařským pokusům v Dachau. Námětem autobiografické knihy Václava Boukala *Blázen veze pravdu v kufříku* je osud totálně nasazených Čechů v Říši.

Nejznámější a nejdiskutovanější prózou vězeňské literatury je bezesporu Fučíkova *Reportáž* psaná na oprátce. Dokument o zatčení a věznění čelného komunistického novináře vyšel v řadě edičně různě upravovaných vydání a byl přeložen do mnoha jazyků. K dílu se různým způsobem vyjádřili přední čeští literární vědci (Václav Černý, Ferdinand Peroutka, Egon Hostovský), objevily se dokonce pochybnosti o autenticitě záznamu

Reportáže a o možnosti tvorby takové umělecké kvality a takového množství ve vězeňském prostředí.

Fabulovaná próza prvních poválečných let se nedokázala vyhnout schematizaci postav a tabuizaci některých témat. Typickou knihou tohoto období je soubor povídek *Němá barikáda* spisovatele Jana Drdy. Již dobová kritika psala o neživém schematismu a moralismu díla (Hodrová, 1992, s. 15). Jisté je, že se autor snažil vyhovět požadavkům spojeným s postupnou politizací kulturního života. Jeho kniha se díky tomu stala vzorem angažovaného umění příštích let, na věrohodnosti jí to ovšem nepřidalo.

Tvorba let 1948 - 1958

Tematika druhé světové války představovala po únorovém převratu roku 1948 vedle historické prózy jedinou únikovou cestu, kterak se vyhnout budovatelské tvorbě (Chaloupka, 2005, s. 649). Ovšem i o válce píšící autoři byli vybízeni k charakteristice tohoto období jako jednoho z úseků dlouhodobého boje o komunistický zítřek.

V období let 1948 - 1958 začínají zpracovávat válečnou tematiku autoři, kterým válka poznamenala dětství a mládí, tedy období zvláště významná k formování člověka a jeho názorů. Jako začínající autoři přirozeně tíhnou k tvorbě menšího rozsahu, k novelám a povídkám. Jejich hlavní postavy jsou opravdovější, živoucnější, lépe psychologicky prokreslené.

Významnými díly tohoto období je román začínajícího autora Karla Ptáčníka *Ročník jedenadvacet* a román Norberta Frýda *Krabice živých*. V obou knihách vystupují komunisté jako lidé s přirozenou autoritou, vyplývající z jejich třídního uvědomění, lidé schopní a ochotní pomáhat druhým. Děj prvního z románů se odehrává v nacistické Třetí říši, kde je skupina Čechů totálně nasazena, druhý román je situován do prostředí fiktivního koncentračního tábora.

Za zmínku jistě stojí i psychologicky laděná novela Čestmíra Jeřábka *Někomu život, někomu smrt*, vydaná v roce 1957. V díle jsou uplatněny vnitřní monology sovětského a německého vojáka, kteří symbolizují proti sobě stojící síly ve válečném konfliktu (Janoušek a kol., 2007b, s. 315).

Tvorba let 1958 - 1969

Rok 1958 je rokem prvního vydání Zbabělců od Josefa Škvoreckého.

Kniha rozpoutala aféru nevidaných rozměrů. Obraz konce války na malém českém městě, nazíraný z pohledu dvacetiletého Dannyho, byl něčím, s čím se česká literatura doposud nesečkala. Květnové události v imaginárním Kostelci postrádají patos a hrdinství dřívějších děl. Velitelům povstání chybí důraz a zapálení pro věc, sovětští vojáci jsou špinaví a unavení, skutečnými hrdiny jsou individuality, nikoliv český národ (či komunisté) jako celek.

Dobová kritika vyčítala autorovi mnohé. Škvorecký byl obviněn z cynismu, urážky Rudé armády a hrdinů Květnového povstání (Janoušek a kol., 2008a, s. 283). Román jako celek ovšem neodmítla, což bylo prvním příznakem postupné liberalizace románové tvorby.

Nový rozměr pomalu dostávalo i zobrazování tragického osudu židovského národa.

Povídkové soubory Arnošta Lustiga Noc a naděje a Démanty noci vyšly z autorova autentického prožitku pobytu v ghettu. Obě knihy postrádají dříve tak vyžadované objektivní pojetí, jsou naopak vědomě postaveny na subjektivismu. Tím získávají na opravdovosti. Za vrchol Lustigovy tvorby je pokládána novela Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou z roku 1964.

Existenciální ladění děl Jiřího Weila bránilo v minulém období jejich publikování. Teprve v roce 1958 mohl vyjít jeho Žalozpěv za 77 297 obětí. O dva roky později vyšel Weilův poslední dokončený román Na střeše je Mendelssohn. Už bizarní název knihy vypovídá o naprosto odlišném pojetí války. Socha skladatele Mendelssohna, odstraněná na příkaz říšského protektora Heydricha z budovy pražského Rudolfinu, symbolizuje osud Židů z českých zemí.

Ve snaze podat ucelenější charakteristiku tohoto období nesmíme neopomenout autory, kteří zpracovávali téma druhé světové války tradičním způsobem. Náleží k nim např. Jiří Křenek románem Chlapi či Oldřich Šuleř rozsáhlou románovou kronikou Na srnčích nohách.

Šedesátá léta přinesla do výpovědi o válce dosud nepoznanou mnohotvárnost a rozmanitost. Soubor povídek Josefa Škvoreckého Sedmiramenný svícen uchopuje židovskou

tematiku očima majoritní české společnosti, Jan Otčenášek se po komorně laděné novele *Romeo, Julie a tma vrací k válce* v "románu postav" *Kulhavý Orfeus* (Janoušek a kol., 2008a, s. 291).

V prvním období reflexe války (1945 - 1948) by jako naprosto nepřijatelná byla jistě hodnocena díla z druhé poloviny šedesátých let. Dosavadní vyhrocené černobílé vidění postav bylo například postupně opuštěno ve prospěch vnímání války jako absurdity a existenciální pasti (Janoušek a kol., 2008a, s. 340), do níž se postavy dostávají bez ohledu na to, na které straně stojí.

Takto chápe své postavy scénárista a spisovatel Jan Procházka v próze *Kočár do Vídně*, literární adaptaci původního scénáře ke stejnojmennému filmu Karla Kachyni. Německý voják už není fanatickým vraždícím nacistou, ale ustrašeným mladíkem s touhou utéct před zajetím. Venkovská žena, původně rozhodnutá pomstít se na něm za všechna válečná příkoří, nakonec neudělá nic. Oba se stanou obětí jednoduchého pojetí dobra a zla, zosobněného revolučními gardisty.

Ještě odvážněji působí próza Věry Kalábové *Ve městě jsou bratři Steinové* z roku 1967. Návrat přeživších Židů z koncentračního tábora odhaluje bezcharakternost a touhu po sebeobohacení u nežidovských obyvatel malého českého městečka, mlčky přihlížejících páchanému zlu a zneužívajících nouze druhých.

Intimnější a netypický pohled na válku se prolíná i tvorbou Vladimíra Kőrnera. Už novela z roku 1964 *Střepiny v trávě* čtenáře překvapuje nezvyklým tématem - česká dívka, za války nechtěně osvojená německou rodinou, se nedokáže vrátit do českého prostředí a vrací se zpět do Německa. Pozdější tvorba pokračuje v podobném duchu. Novela *Adelheid* zobrazením lásky mezi příslušníkem zahraničního odboje a dcerou nacistického zločince si klade otázku, zda existuje něco takového jako kolektivní vina a zda je možné ji potrestat.

Už románový debut Ladislava Fuksa vypovídal o osobitém uchopení válečné tematiky autorem. Pan Theodor Mundstock, hlavní hrdina stejnojmenné knihy, se snaží připravit na hrůzy transportu a koncentračního tábora, aby nakonec zahynul pod koly projíždějícího německého auta. V podobně absurdním duchu je psána próza *Spalovač mrtvol* a povídkový soubor *Smrt morčete*.

Časově do tohoto, ovšem formou zpracování již do příštího období náleží povídka Bohumila Hrabala *Ostře sledované vlaky*. Příběh Miloše Hrmy se sice odehrává za druhé světové války, válečné události ale tvoří pouhé pozadí děje a do osudu hlavního hrdiny

podstatným způsobem nezasahují. Milošovo hrdinství je "... zcela nepatetické (celé téma okupace má zde k patetizaci daleko), téměř podřadné - odvážný Milošův čin je jen přirozenou součástí jeho potřeby projevit se i mimo soukromí" (Bodlák; Kohout, 1995, s. 151).

Tvorba normalizačních let

Jak bylo již výše naznačeno, tvorba normalizačních let zpracovávala tematiku druhé světové války bez zbytečného patosu a hraného hrdinství, spíše jako kulisu, jedno z možných časových zařazení příběhu, který se mohl stejně dobře odehrávat v jiném časovém období.

Tímto způsobem pojal své vzpomínkové prózy *Smrt krásných srnců* a *Jak jsem potkal ryby* Ota Pavel. Dominující rodinná tematika, zmírňující tragiku válečné doby, byla příznivě přijata čtenáři i dobovou kritikou (Janoušek a kol., 2008b, s. 340).

U některých autorů je nakonec válka sice podstatnou, přesto ale jen jednou z epizod života hlavního hrdiny. Takto pojal Bohumil Hrabal svou knihu *Obsluhoval jsem anglického krále*, zveřejněnou nejprve v samizdatu a v exilovém nakladatelství. Podobně postupovala Věra Sládková v románové trilogii *Malý muž a velká žena*, zfilmované pod názvem *Vlak dětství a naděje*.

Závěr

Ve své práci jsme se pokusili zachytit podstatné projevy změn v přístupu k tvorbě s tematikou druhé světové války tak, jak se měnily názory spisovatelů a tvůrčí pojetí v celospolečenském dobovém kontextu. Takový pohled s sebou nutně přináší i jistou míru zjednodušení a potřebu určitého nadhledu. Snažili jsme se zjednodušovat v nezbytně nutné míře, bez opomenutí podstatných rysů tvorby.

Srovnáme-li českou literární tvorbu s touto tematikou v jednotlivých obdobích, povšimneme si především bohatosti vyjádření a zpracování rostoucí s časovým odstupem od zpracovávaného tématu. Svědčí o tom, že podobného vývoje je schopna celá společnost. To je na závěr jistě uspokojující konstatování.

Použité prameny

BODLÁK, Miroslav; KOHOUT, Karel. *77 zastavení v české literatuře*. 1. vyd. 1995. ISBN 80-7168-250-0

HODROVÁ, Daniela aj. *Česká literatura 1945 - 1970*. 1. vyd. 1992. ISBN 80-704-23973-0

CHALOUPKA, Otakar. *Příruční slovník české literatury*. 1. vyd. 2005. ISBN 80-86785-03-3

JANOUŠEK, Pavel a kol. 2007a. *Dějiny české literatury 1945-1989 I*. 1. vyd. 2007. ISBN 978-80-200-1527-3

JANOUŠEK, Pavel a kol. 2007b. *Dějiny české literatury 1945-1989 II*. 1. vyd. 2007. ISBN 978-80-200-1528-0

JANOUŠEK, Pavel a kol. 2008a. *Dějiny české literatury 1945-1989 III*. 1. vyd. 2008. ISBN 978-80-200-1583-9

JANOUŠEK, Pavel a kol. 2008b. *Dějiny české literatury 1945-1989 IV*. 1. vyd. 2008. ISBN 978-80-200-1631-7